

„ЖИТЕЙСКАТА ДРАМА НА ЯВОРОВ“

от НИКОЛА ГАЙДАРОВ. С., БАН, 1979. 288 с.

Преди да прочета книгата на Никола Гайдаров, прекарах една безсънна нощ с приложението към нея. Изпитах, признавам, момчешкото желание сам да изпълня ролята на човека, който е натоварен с върховната власт да издаде присъда, след като се запознае с всички свидетелства по делото. Пред мене лежеше следствено дело № 205 от 1913 г. Представях си обемистата папка с „протоколи за оглед“, съдебномедицинска и „пиротехническа“ експертиза, разпити на свидетели и пр. Защото се, но с всеки отхвърлен лист възторгът от „първооткривателството“ отстъпваше пред някакъв особен срам, даже гняв към този невероятен съдебен фарс, към трагикомичните участия в него. Като шок ми подеждаше „заклучението“ на зам.-прокурора Александър Огнянов и особено един пасаж от него:

„Ако Яворов е посегнал на живота си, защото той без Лора е празен и безсмислен, той можеше да направи това и в един по-послешен момент, когато е бил под тежестта на недъзите от първия вистрел“ — пише този защитник на правдата на 30 юни 1914 г., а на 16 октомври последственият изпълнява желанието на обвинителите си — той повторно доказва, че желае завинаги да се пресели в отвъдното. Месеци по-късно (чак на 5 декември) скандално известният състав на Софийския окръжен съд (Ханджиев, Панов, Весов) благоволява да прекрати делото на основание, че „Пейо Крачунов Яворов е починал“. Да, името на поета е сгрешено може би по асоциация с популярната звезда на нямото кино Крачун, който навярно е бил по-симпатичен на въпросните съдии от поета-харамия, позволил си да се промъкне в едно от най-видните български семейства и да опетни безупречната му репутация.

Присъдата! Огнянов е сигурен, че Яворов не би я избягнал, ако беше останал жив. Но в същност избягнал ли я е поетът? Не са ли и днес мнозинство тези, които многозначително свиват устни, когато стане дума за този процес, не станаха ли прекалено много „почитателите“ на Каравеловия род, знаещите със сигурност (от майка или от дядо) за бруталната намеса на Тодор Александров, за продупчения с куршуми таван в Яворовата стая. Нашумялата книга на Михаил Кре-

мен дойде като балсам за всички хора, защото в претърпелия не знам колко издания „Роман за Яворов“ шепнешком, с многозначителни алузии, с натрапващи се пикантни подробности се говори за „престъплението“ на Яворов. Кремен получи „подкрепа“ и от спомените на Дора Конова, която пък на стари години реши, че драмата в живота на поета се е разразила поради безумната му любов към нея, че за нея и само за нея Яворов е бил готов на всичко.

Разпространяваха се сред старите социални и спомените на Петър Нейков, спомняха си те гордата осанка на Екатерина Каравелова, убедена в престъпния нрав на своя зет, живи бяха доскоро и не криха своето веруване хора като прокурора Огнянов, съдията Йордан Панов... И така въпреки преклонението на младите поколения към поета, въпреки непреодолимия интерес към неговите стихове мълвата оставаше по-силна и за житейската драма на Яворов се носеха легенди. Не само сред неизкушените от литературата хора, но и сред интелектуалците, и сред литераторите...

Мисля си, защо битуват подобни легенди, какъв е този нездрав интерес, който ги създава и поддържа, и ми се струва, че винаги за това е най-вече в онези биографи на великите българи, които се стремят да превърнат живота на своите предпочитани герои в агиография. Четем за житейския път на Вазов, Славейков, З. Стоянов, Елин Пелин, Йовков и прочее и биографиите им в нещо си приличат — в това, че всичките тези хора са сякаш безгрешни. Ако обичат, обичат чисто, ако се сърдят — сърдят се справедливо, ако са темерути — обществото не ги разбира. И така, без да желаем това, ги отдалечаваме от хората, от славата им дори, защото ги правим нереални, защото ги превръщаме в мит. И плъзват контрамитовите като онзи, който се шушука за смъртта на Вазов, и то не за друго, а защото никой не е написал задълбочено, психологическо изследване за последната любов на поета, защото от целомъдрите наричаме всяка любовна страст — „дружба“.

Така се получава и с Яворов. Освен булевардното четиво на Михаил Кремен няма нито едно изследване, в което да се проследят внимателно, психологически достоверно любовните изживявания на поета. Казва се, че любовта му към Мина е кристално чиста, но

няма съмнение, че тя е и мъчителна, и в някаква степен измислена, компенсаторна, че освен Мина и Лора в живота на този интересен мъж има и много други жени, за които биха могли да се намерят сведения. Завиждам на съветското литературознание — там отдавна истините не се премълчават — само за Пушкин и Лермонтов се появиха книги с материали и документи за живота им, които у нас биха били приети като „ровене в мръсното бельо на гениите“. Там е работата, че гениите нямат мръсно бельо, че всеки миг от техния интимен живот е приносен за изследователите, че животът на гения е своеобразен модел за науката, че той може да даде интересни изводи не само на литературознанието, но и на философията, социологията и на ред други науки. В миналото на гения не може да има неудобни моменти — че боледувал от някаква болест, че имал някакви фобии, че проявявал странни желания, това не може да се премълчава, защото принадлежи на нацията, необходимо е за нейното духовно здраве.

В този смисъл дълги години скриваното следствено дело по самоубийството на Лора естествено трябваше да излезе от забвения и да стане известно на нашето съвременно общество. Цяло щастие е, че делото попада в ръцете ни, представено от един изключително добросъвестен коментатор, от един юрист от „старата школа“, който притежава дар словото на знаменитите защитници от миналото, за които сме слушали, и който (това е най-важното) защитава с убеденост, от цялата си душа, каузата за невинността на Яворов.

Веднага възниква въпросът — необходимо ли е тази защита? Не е ли достатъчно публикуването на делото, не са ли фактите кристално ясни, има ли нещо, което трябва да бъде дообяснявано, доуточнявано? В предишните редове вече отчасти отговорих на тези въпроси, но отговорът има и друга страна. Няма съмнение, че и след тази книга ще се намерят хора, които ще продължават да говорят за убиеца Яворов, да го обвиняват за фаталната минута, в която Лора е държала револвера пред очите му, а той не е реагирал, да твърдят, че съдебните органи са били изключително добросъвестни при изпълнение на своите задължения. За тези хора и преди всичко за наивните, които биха ги послушали, е необходим подробен коментар на всяко действие на следовател, прокурор, съдии, необходимо е да се проследи още веднъж в детайли целият ход на съдебната машина. Никола Гайдаров прави именно това. Но и много повече. Защото той не само добросъвестно и компетентно коментира всяка постъпка на длъжностните лица с оглед на нейната законност по отношение на действащите по онова време закони, не само доказва незаконоността и античуждаността на някои съдебни действия; неговата най-голяма заслуга е, че той успява да реставрира автентичната атмосфера около този процес, да направи читателя съучастник в съдебното

следствие, предприето от следователя Ив. Божилов, да му помогне да разбере подбудите на прокурора Огнянов, когато пише злощастното „заключение“, да ни покаже деликатното интелектуалното ниво на съдиите Ханджис, Панов и Весов. Гайдаров никъде не си позволява „емоционални залитания“, той отначало докрай остава верен само на фактите. Дори там, където неизкушеният читател е готов да викне, че без съмнение има заговор срещу Яворов, авторът успокоява духовете на възбудените, няма доказателства за заговор, но и така фактите са достатъчно силни. Не е необходимо преиграване, защото това би означавало да гледаме на света през очите на Яворовите съдии.

В името на верността към фактите Гайдаров отминава без коментар много места, които просто налагат емоционално, пък и интелектуално отношение. Например свидетелските показания юристът използва единствено с оглед на тяхното отношение към конкретни обвинения по делото. Той не се интересува от психологическия облик на свидетелите, отказва се да коментира причините за един или други техни показания. И по този начин „отвара“ своята книга към нас, читателите. Защото ние можем да допълваме за себе си, да търсим отговорите на въпроси, които ни вълнуват като съвременни хора. За мен например е поразително, че никой от тези свидетели — близки приятели на семейството (всичките на възраст между 20 и 30 години), не споменава нито дума за изключителния поетически талант на Яворов. Приятелките на Лора говорят за нейния характер, за отчуждението ѝ, откакто е свързала живота си с Яворов, но нито една не може да свърже това отчуждение с някакви нови духовни стимули на Лора Каравелова, никой не говори за нейната духовна връзка с поета Яворов. Или ако стане дума, че тя харесвала стиховете му, веднага човекът се отделя от поета — всичко това е тъжно свидетелство за незавидната роля на изкуството сред „елитното общество“, за нещо нездраво в духа на тази интелигенция, която не може да „смели“ любовното чувство между Яворов и Лора. Неразпитани остават хора като д-р Кръстев и Боян Пенев, които биха могли да изяснят много неща от психологическия облик на Яворов. Съдът не се интересува от психология, не се интересува и от „интелигентщина“. Съдът приема само традиционните формулировки за убийство и самоубийство — ревност, изневяра.

Следователно Никола Гайдаров разкрива тези стари, неприложими в случая буржоазни схващания за престъплението и вината. Схващания, в които няма място за поезия, за разкриване на характери, за изследване на най-важните житейски превратности в съдбите на участниците в разразилата се драма. Времето и обществото превръщат една „висока трагедия“ в кално, булевардно престъпление, достойно за колонките със скан-

дална хроника в жълтата преса. Никола Гайдаров изважда делото оттам, изчиства драмата на Яворов от всички наноси на клеветата и лжата, доказва абсолютно убедително несъстоятелността на буржоазното съдопроизводство по конкретния случай и ни повежда към онова, което е останало премълчано в съда, непотърсено от следователя, недоизярано от прокурора и съдиите.

Никола Гайдаров се заема да докаже въз основа на богат биографичен материал, въз основа на писма и документи, на стихове и проза, че психологически е невъзможно Яворов да бъде убиец, че освен реалните доказателства има и други — още по-важни, които водят до категоричния извод, че при никакви обстоятелства Яворов не би убил Лора, че тази изключително надарена и чувствителна жена е била предразположена към самоубийство. И тук вешният юрист показва качества на тънък психолог, на същевед, защото истинският съд е този, който познава не само фактите, но и сърцата, душевния строй на хората, които съди.

Великолепните студии „Любовното чувство у Яворов“, „Нейната любов“, „Особености в душевния свят на Лора“ трябваше да бъдат написани от литератор, но ето че ни ги предлага юрист, човек, за когото литературата е само житейска необходимост, но не и професия. Той вижда това, което изкушените с литературни занимания не можаха да видят — вижда неповторимостта на любовното чувство на поета, убеждава ни, че мятът за „демоничната, стихийна любов“, за Яворов — „хищника и демона“, е много далеч от истината за човека. Гайдаров говори без колебание за плътските приключения на мъжа, за неговия разпокъсан сексуален живот, за неудовлетвореността му от мимолетните връзки. Именно в този смисъл разгледа той и отношенията му с Мина. Пред нас е сложен, противоречив характер на човек, скъсал с патриархалните табу на българската община, който компенсаторно болезнено преувеличава собствените си пороци и същевременно идеализира обекта на своето любовно чувство. Гайдаров изключително вярно изтъква, че „романтичният и платоничен характер на чувството в случая се оказва творчески продуктивен стимул“. И още един изключително важен извод: „преобладаващата част от неговите емоционални състояния се отличават по дълбочина, а не по интензивност“.

След този психологически, изключително богато аргументиран портрет ние сякаш откриваме Яворов, откриваме още по-дълбоки основания в неговия духовен свят, по-сложни измерения на неговата човешка и творческа драма. А сблъсъкът на човека и твореца с личност като Лора Каравелова е изключително важен момент в живота му. Затова Гайдаров сигурно, с вешния рисува и нейния портрет и в страниците, посветени на нея, изчезва светската лъвица, жената-вамп, изгаряща от амбицията да спечели мо-

дерния поет, и на нейно място се появява един непознат, но верен образ на интелектуалка, надраснала своето време, която иска да бъде обичана, която иска да издигне любовта до ранга на изкуство, която иска да бъде за твореца толкова необходим и скъп, колкото му е и поезията. Лора знае за Яворов това, което другите не знаят — тя е единствената жена, допусната, или по-скоро завоювала си проникване в неговия вътрешен свят. Тя единствена знае, че това, което другите мислят и говорят за поета, е невярно. Тя се забавлява със страховете на майка си от „патологичната ревност“ на Яворов, тя знае, че само този мъж е равен на нея: „Аз нямам никого в целия свят, когото да уважавам, комуто да вярвам, когото да обичам, освен тебе“ — пише му Лора и тези думи са много повече от любовно обяснение, те са съдбовни. Лора единствена не прави разлика между поета и човека — тя го обича физически и духовно. Мрази съпрузите, които нямат какво да си кажат, когато са насаме, хората, отдадени само на чувствената любов, защото под любов тя разбира онова чувство, което съединява душите завинаги.

Без съмнение животът на тази жена е действително пламък на свещ. Неслучайно толкова прочути мъже от онова време говорят с възхищение за нея, готови са на всичко за една нейна дума. Но Лора не търси авантюри, а освобождение от средата, която я потиска — тя нито миг не може да живее извън ози полуреален свят, който си е създадала. Лора Каравелова умира на 29 години и въпреки развода, въпреки детето тя е в състояние съвсем млада жена, която жадува да живее духовно и свободно. Нейно единствено спасение от душната атмосфера, в която диша, е Яворов, и тя приема този човек като пратеник свине. Тя го унижава се, моли, натрапва своята любов на поета с надеждата, че веднъж свързани, двамата ще намерят хармонията, ще заживеят свободно, подвластни само на собствените им закони.

Гайдаров ни разкрива истинския, потресаващ роман на Яворов и Лора. И когато старият юрист рисува проникновено техните портрети, ние разбираме, че назрява драма, че без съмнение фантазията и надеждите на Лора няма да намерят пълно покритие в душевните лутания на Яворов. Тя е максималистка — ако не успее да осъществи докрай намеренията си, ако не създаде живота, за който мечтае, ще се самоубие — неведнъж Лора говори за самоубийство като за възможен финал, като за подтик към осъзнаване на оазис мистична хармония, която носи в себе си отвъдното. Страшно е нейното пророчество: „Един ден ти даже, без да ме много обичаш, ще жалиш много за моята любов. Това е неизбежно. Ще видиш. Ще го купя на всяка цена, даже ако е необходимо да не живея повече.“ В тези думи

са заключени развитието и финалът на драмата — такава е решението на Лора и тя последователно ще го осъществи.

Убедена, че това, което е мечтала, не се е получило, че Яворов не е само неин, че той не иска да създаде заедно с нея един неповторим духовен свят, че той не може да я издигне на пиедестала, върху който поставя своята „песен на песните“, че за него тя е жена и че покрай нея съществуват и други жени — такива като Дора Конова, — Лора ще се реши на най-висшия (според своята ценностна система) акт на саможертва в името на любимия. И този път тя ще успее. Прав е Гайдаров — не ревността, нито инцидентът у Тихови са причина за натискането на спуска. Причината е много сложна и за тогавашното общество тя би прозвучала като дошла от други светове. Лора разбира, че е невъзможно пълното духовно сливане между две неповторими личности във времето и сред обществото, от което са заобиколени. Гайдаров прозира това, което нашата литературна наука не можа да открие. Той разбира, че „Лора е прозирала и като че ли е предусещала всичко, което ще се случи след смъртта ѝ“, че Яворов усети този акт на висша саможертва, това неповторимо изписване над условностите и земните радости в името на вечността, на чувството, което преодолява времената.

Последните дни на Яворов са описани от Гайдаров изключително силно. Тези десетина странички са много по-ценни и стойности от целия втори том на романа на Кремен. Тук няма да намерите никаква белетристика, никакви измислици. Самота, загуба на зрението. Поетът може да разчита само на най-верните си приятели — Тодор Александров, Асен Златаров и д-р Кръстьо Кръстев. Всички останали са против него. И той безпощадно искрено споделя с Кръстев решението си да умре: „Аз се радвам на външните причини, които ме карат да бързам: липсата на средства за съществуване и пристрастния съд, който си позволи да отиде до фалшификация на данните.“ Тези външни причини са обвинителен акт срещу обществото и срещу правосъдието на буржоазна България. Вътрешните причини Яворов не споделя с никого — за съвременниците му те ще останат неразбрани.

Но Гайдаров няма да ги премълчи. Защото мистичната вяра на Яворов в загробния живот, непрекъснатото усещане на поета, че Лора е около него, че го вика, не е израз на разстроена психика, а на най-висше поетическо усещане. Това е изходът от драмата, който не позволява на Яворов да умре като жертва на самотата и пълната безперспективност. Той умира с най-светлата надежда, с вярата, че в отвъдното Лора го чака, че духовната близост между хората, неосъществима в този свят, е може би възможна отвъд, че там навярно съществува хармония, покой, обич. И Никола Гайдаров

ни напомня думите на Асен Златаров: „Нашият живот за него не беше повече примамка: той усещаше и угаждала друг бряг и друга родина, за която ние сме още чужди. И него ден аз се убедих, че поезията на тоя син, роден под знака на черна орис, беше причастие на един висш дух с вечността. И затова той има жребия на земята да бъде пленник на страдания и любовта, за да заслужи тая вечност.“

Никола Гайдаров ни поднася една необикновена книга. Той е работил над нея дълги години, а после продължително е търсил издателство. В същото време са излизали нови и нови издания от „Романа на Яворов“... Но едва ли след този „вдохновен и честен труд“ (по думите на Кръстьо Куюмджиев) ще се намери някой, който да си позволи да оспори писмено заключенията на автора. В ръцете на съвременния читател е мъдър и проникновен анализ на житейската драма на Яворов (аз бих прибавил — и на Лора), анализ, направен от позициите на социалистическата хуманистична правна мисъл и в същото време от човек с душа на поет, който разбира и вдъхновено тълкува спецификата на националния творчески гений.

Георги Цанков

„PENCZO SŁAWĘJKOW. TRADYCJONALIZM I NOWATORSTWO“ от TERESA DOMBEK-WIRGOVA.
Wrocław. Warszawa. Kraków. Gdańsk. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich wydawnictwo polskiej akademii nauk. 1973. 176 s.

Съвременният литературовед, който си поставя за задача да подготви синтетично изследване върху творчеството на един писател или поет, притежава пълното съзнание за неизчерпаемостта на темите от подобен вид. Ето защо все по-често се появяват монографии, чиито автори в подзаглавието прецизират гледната точка, от която ще разглеждат делото на един творец, очертават тематичния кръг, върху който ще съсредоточават своето внимание. Така е постъпила и известната у нас полска българистка Тереса Домбек-Виргова. Нейната монография, посветена на творческото дело на Пенчо Славейков, носи заглавието „Пенчо Славейков. Традиционализъм и новаторство“. Естествено от голямо значение е в подобни случаи гледната точка и кръгът от проблеми да бъдат избрани сполучливо, тъй като с всяко творческо дело са свързани цял комплекс въпроси, от които едините са от първостепенно значение, докато другите не са така съществени. Когато четем книгата на полската българистка, стигаме до убеждението, че авторката е направила много сполучлив избор, позволил ѝ да постави ключови за разбирането на творчеството на Славейков проблеми.